

برنامه ریزی منطقه ای برای مدیران

اساتذ:

آقای دکتر احمدی بافنده

ارائه کنندگان:

حامد خیرقمی - فریاد امیریان - امیر حسین شعبانی - مهدی کربلائی عباس

دانشگاه آزاد - واحد تهران مرکزی

سینه از آتش دل
در عم جانانه بسوخت

یا حسین
علیه السلام

فهرست مطالب

- منطقه
- نحوه تعیین منطقه
- دیدگاه های مختلف درباره منطقه
- تعاریف
- سازماندهی منطقه ای
- منطقه بندی سرزمینی
- منطقه بر اساس مقیاس
- برنامه ریزی منطقه ای
- رسالت برنامه ریزی منطقه ای
- ابزاربکارگیری برنامه ریزی منطقه ای
- مراحل برنامه ریزی
- فرایند برنامه ریزی منطقه ای
- نظریه تم استراتژی پروژه
- نظام برنامه ریزی توسعه منطقه ای
- هدف مطالعات منطقه ای
- الگویی برای مطالعات منطقه ای
- روش های تعیین مناطق
- روش های تحلیل مناطق
- روش های فرایندی
- تاریخچه برنامه ریزی منطقه ای در ایران
- موانع و مسائل توسعه منطقه ای در ایران

منطقه در واقع همان فضا با مرزها و حدهای مشخص در داخل یک کشور است. مفهوم منطقه ، عاملهای کالبدی ، اقتصادی ، اجتماعی ، سیاسی و نهادی را در محیطی با یکدیگر پیوند می دهد که در آن قابلیت های رشد محلی به بهترین شکل می توانند به حرکت درآیند .

برای مشخص کردن یک منطقه ، از روش های مختلفی استفاده می شود ، انتخاب روش در این خصوص بستگی دارد به:

۱- هدف منطقه بندی .

- منطقه بندی برای مطالعه .

- منطقه بندی برای برنامه ریزی .

۲- چارچوب مورد نظر منطقه بندی .

- وابستگی و ارتباطات نقاط و نواحی منطقه .

- تشابه و تجانس نقاط و نواحی منطقه .

۳- اطلاعات لازم برای منطقه بندی .

دیدگاه‌های مختلف درباره منطقه

- ❖ **جورگ :** هر بخشی از سطح زمین که شرایط فیزیکی متجانس داشته باشد از نظر جغرافیایی یک منطقه به شمار می آید .
- ❖ **هربرتسون :** منطقه مجتمعی از زمین ، آب ، هوا ، گیاه ، حیوان و انسان است که در آن همچنان که بخش مشخصی از زمین را تشکیل می دهند ، ارتباط مکانی و فضایی نیز با یکدیگر دارند .
- ❖ **آلبرت واترسون :** منطقه قلمروی است با مسائل اجتماعی و اقتصادی مشترک که این مسائل به وسیله طبیعت یا سایر شرایط القا شده است .
- ❖ **غلامرضا سعیدی :** منطقه بخشی از کشور است که حدود جغرافیایی و اداری مشخص و معینی ندارد و بیشتر می توان آن را نوعی تقسیم بندی موضوعی ، از نظر مطالعات اقتصادی - اجتماعی دانست .
- ❖ **آرنووچی :** منطقه یک یا چند فضای جغرافیایی است که تمدن یک ملت در یک استاندارد ویژه برای نیل به خواسته هایش از طریق منابع مادی بدان نیازمند است .

دیدگاه‌های مختلف درباره منطقه

❖ **مارشال ای . دیماک :** منطقه بندی ، اجتماعی از عوامل محیطی ، اقتصادی ، اجتماعی و مسکونی در وسعتی است مجزا از کل سرزمین که در آن آگاهی آشکار نسبت به نیاز برنامه ریزی مستقل و تجلی ویژگی های فرهنگی و میل به داشتن استقلال اداری وجود داشته و در نظریه شناخته شده باشد و در عمل به اجرا در آید .

❖ **جان ارچارد :** مناسب ترین منطقه بندی برای برنامه ریزی اجتماعی - اقتصادی باید دارای فضایی به عنوان یک کانون متحد سازنده باشد که کلیه سرزمین های تابع را پوشش دهد و عدم تجانس و تضاد و تنوع اجزاء نظام منطقه ای در آن چندان چشمگیر نباشد .

تعاریف

- ❖ **منطقه خرد :** عبارت از مکان همگن ، با عملکرد اقتصادی مشخص در قالب یک منطقه است که در آن برنامه ریزی ناحیه ای انجام می گیرد مثلا شهرستان .
- ❖ **منطقه محلی :** که سطح آن از منطقه خرد کوچکتر است و در برنامه ریزی محلی انجام می شود مثل یک شهر کوچک یا گروهی از روستاها .
- هر یک از انواع فوق از لحاظ محتوی یک کیفیت از کیفیت های زیر را دارا می باشند :
- ❖ یا مناطق شهری هستند (مناطق متروپل) .
- ❖ یا مناطق دره ، رودخانه (حوزه آبریز) هستند .
- ❖ یا مناطق توسعه محوری (امتداد خطوط حمل و نقل یا کانال آبیاری) هستند .
- ❖ یا مناطق محروم و در حال تحول (مهاجر فرست) می باشند .
- ❖ **منطقه رسمی یا واحد:** منطقه ای است که نواحی مختلف آن از چند جنبه خاص و ویژه و همگن و در متغیرهایی که نقش سازی برای منطقه موثرند و منطقه بر اساس آنها تعریف می شود مشترک می باشند .

- ❖ **منطقه عملکردی:** منطقه ای است که نواحی مختلف تشکیل دهنده آن با یکدیگر ارتباط و کنش و واکنش فراوان دارند و با نواحی خارج از منطقه کمتر مرتبط هستند .
- ❖ **منطقه کانونی:** شکل خاصی از منطقه عملکردی است که دارای یک نقطه کانونی است و در آن نقطه یک برتری منطقه ای و نوعی رهبری توسعه منطقه ای وجود دارد . بعبارت دیگر اگر ارتباط و کنش و واکنش بین نواحی مختلف یک منطقه وجود داشته باشد و عملکردهای رهبری توسعه منطقه در یک ناحیه متمرکز باشد ، آن منطقه کانونی نامیده می شود . در درون نواحی کانونی ممکن است مرکزیت در سطح متفاوت وجود داشته باشد که در اینجا سطح بندی مراکز یا رشد مطرح می گردد و نیز در یک منطقه کانونی ، نواحی مختلف ممکن است به علل گوناگونی هر یک ، مرکزیت یک نقطه جداگانه را برگزینند و از این رو منظومه های مختلف در داخل یک منطقه کانونی به وجود آید . اگر بین چند منطقه کانونی مجزا با یکدیگر ارتباط ، کنش و واکنش وجود داشته باشد ، مجموعه های از مناطق را می توان یک منطقه عملکردی دانست . حتی یک منطقه کانونی به علت ارتباط و کنشهای درون منطقه ای می تواند یک منطقه عملکردی نیز باشد .

تعاریف

- منطقه خدماتی
- منطقه خدماتی، محدوده ای است که در آن خدمات پستی، حمل و نقل، تجارت داخلی و خارجی و غیره ارائه می گردد.
- منطقه شهری
- برنامه ریزان شهری با استفاده از مفاهیم منطقه کاربردی و مناطق مختلف اقتصادی-اجتماعی سعی کرده اند به نحوی منطقه شهری را توصیف و تعیین کنند. "دیکینسون" کوشش کرد که محدوده های منطقه شهری را به وسیله تحلیل گسترده توزیع روزنامه تعیین کند. "گرین" از اطلاعات مربوط به مبدا و مقصد و تعداد اتوبوسهای روزانه برای تعیین محدوده حوزه نفوذ شهر بهره گرفت. در واقع ابداع اصطلاح منطقه شهری یا شهر-ناحیه توسط "پاتریک گدس" صورت پذیرفت.
- "کریستال" و "لوش" روشهای قیاسی را در این مورد بکار گرفتند و بررسی های خود را بر تحلیل روابط سلسله مراتب واحدهای جمعیتی متمرکز کرده اند. تعریف عام منطقه شهری اغلب چندین مکان شهری را در بر می گیرد و تجسم عینی بدون توجه به مرزهای سیاسی است. می توان گفت منطقه ی شهری عبارتست از منظومه ای از شهرهای بزرگ و کوچک که در یک محدوده جغرافیایی با محدوده سیاسی و اداری معین استقرار یافته باشند و یا منطقه شهری مرکب از تعدادی شهر است که بزرگترین شهر آن مادر شهر یا مکان شهر آن منطقه نامیده می شود. مانند منطقه شهری اصفهان که مرکب از شهر اصفهان در شعاع ۶۰ کیلومتری با ۲۹ شهر و تعداد بسیار زیادی روستا، یا منطقه شهری تهران به مرکز تهران متشکل از ۱۴ شهر بزرگ و کوچک و تعدادی روستا.

تعاریف

- ❖ **منطقه سازمانی یا ارگانیک :** منطقه ای است که مردم آن را با وابستگی های متقابل که از منافع مشترک بر می خیزد به یکدیگر پیوند می دهد .
- ❖ **منطقه ژئوفیزیک :** منطقه ای است که خصوصیات فیزیکی و فیزولوژیک نواحی متشکله آن مشابه باشند .
- ❖ **منطقه قطبی :** مناطقی هستند که در آن یک شهر به عنوان قطب ، ایجاد میدان مغناطیسی و حیطه نفوذ و تمام فعالیت های منطقه را به خود جذب و در خود قطبی می کند .
محدوده نفوذ شهرهای قطبی : دو عامل بر محدوده نفوذ شهرهای قطبی تاثیر :
- الف) گذشت زمان :** محدوده نفوذی شهرهای قطبی با گذشت زمان به علت تاثیر فعالیت ها و رقابت دو قطب مشابه و یا غلبه یکی بر دیگری تغییر می کند .
- ب) برد خدماتی فعالیتها :** بر اساس نوع فعالیت ها و بردی که سرویس دهی این فعالیتها در آن قطب دارد، محدوده نفوذ قطب مشخص می شود . هر قطب برای هر فعالیت خود محدوده ای خاص دارد .

منطقه را از دو جنبه می توان سازماندهی نمود:

الف) جهان بیرون : در این جنبه (وجه) منطقه در رقابت با دیگر منطقه ها برای جذب منابع و فعالیت‌های توسعه ای قرار دارد .

ب) امور داخل : در این جنبه (وجه) ، منطقه براساس کارآیی اقتصاد و عدالت میان ناحیه ها مد نظر قرار می گیرد .

زمینه و محتوی دو جنبه (وجه) فوق خود دارای سه اصل بنیادی است :

۱-نظام های منطقه ای باید گسترده ، موثر و کارآ باشند .

۲-منطقه باید از مزیت دسترسی به صرفه جویی مقیاس بهره مند باشد ؛ و موقعیت ها و مسئولیت ها باید به شکل برابر میان نواحی آن توزیع گردد.

۳-مفهوم سازمانی فوق ، چارچوبی را فراهم می سازد که منطقه را به عنوان بخشی از قلمروی کشور و با تاکید بر ویژگی های کاربردی اش تعریف نماییم . شناخت کاربری منطقه در چارچوب برنامه ریزی توسعه ، مستلزم تعریف عملکردی از آن است .

منطقه بندی سرزمینی

- تقسیم یک سرزمین به مناطقی با مرزهای معین را منطقه بندی سرزمینی گویند. اهم معیارهای منطقه بندی سرزمین را به شرح زیر می توان برشمرد:
- ۱- **شرایط طبیعی:** مانند کوه، دریا، دشت، جنگل و بر این اساس سرزمین ها به مناطق ساحلی کوهستانی، جنگلی و کویری و ... تقسیم می شوند.
- ۲- **وسعت کشور:** به علت وسعت زیاد، کشورهای بزرگ بید به مناطق کوچکتر تقسیم بندی شوند.
- ۳- **درجه همگن جامعه:** اختلافات فرهنگی بارز مثل نژاد، زبان و
- ۴- **شاخص های توسعه اقتصادی:** که با بررسی نوع شاخص می توان توسعه یافته، در حال توسعه، کم و پر درآمد داشت.
- ۵- **تحریک عوامل تولید:** منظور عواملی که در تولید دخالت دارند (نیروی انسانی، سرمایه و...)
- ۶- **تحرك کالاها:** منظور تجارت و بازار کالاها و
- ۷- **مرزهای سیاسی و اداری.**
- در منطقه بندی سرزمینی با استفاده از شاخص های جغرافیایی، سیاسی، مذهبی، نژادی، زبانی، اقتصادی، اداری و ... می توان هر سرزمینی را به مناطق گوناگون تقسیم نمود

منطقه براساس مقیاس

منطقه کلان : بخشی از فضای ملی را تشکیل می دهد .

منطقه میانی : کوچک تر از منطقه کلان است و واحد فرعی اقتصادی بشمار می آید .

منطقه خرد : ناحیه همگن با عملکرد های مشخص اقتصادی است .

منطقه محلی : که کوچک تر از منطقه خرد می باشد .

برنامه ریزی منطقه ای

- برنامه ریزی منطقه ای فرآیندی است در جهت تنظیم و هماهنگ کردن برنامه های مختلف اقتصادی - اجتماعی با نیازها و امکانات محلی ، به عبارت دیگر برنامه ریزی منطقه ای فرآیندی است در جهت مشارکت مردم و مناطق در برنامه ریزی و فراهم آوردن موجبات برنامه ریزی از پایین به بالا به منظور انطباق با سیاست توسعه منطقه ای در سطح ملی است و آمیخته با روند تصمیم گیری و طراحی در سرمایه گذاری روی پروژه های در سطح منطقه و روی برنامه های توسعه اقتصادی برای مناطق مختلف یک کشور می باشد .
- برنامه ریزی منطقه ای از لحاظ عامل جغرافیا و فضا وجه مشترک فراوانی با آمایش سرزمین دارد این دو برنامه ریزی باید در کنار هم باشند در ضمن برنامه ریزی منطقه ای باید در چهار چوب آمایش سرزمین انجام پذیرد .
- برنامه ریزی منطقه ای یک نظم آکادمیک است که توسط طبقه بندی اهداف اجتماعی برای فعالیت های در سطوح بزرگ تر از شهرها مشخص می شود و نظریه های آن از لحاظ ساختاری ، آمیخته ای از نظریه های فضایی اقتصادی و قوانین جغرافیایی است

1. عدالت اجتماعی از دیدگاه دسترسی عادلانه و توزیع فضایی دستاوردهای توسعه
2. کارآیی بیشترناشی از برقراری و تقویت پیوندها و ایجاد یکپارچگی فضایی
3. پایداری به عنوان برآیند عدالت اجتماعی، کارآیی اقتصادی و تعادل بوم شناختی با در نظر داشتن عدالت بین نسلی
4. کیفیت زندگی در فضاهای کلان تا خرد منطقه ناشی از مجموعه ای از فرصتهای درآمدی، برخورداری از شرایط امن، دسترسی به خدمات، تأمین نیازهای اساسی، نگاهداشت طبیعت و میراث فرهنگی و حفظ و اعتلای هویت منطقه ای

ابزار به کارگیری برنامه ریزی منطقه ای

پنج ابزار (سیاست های اجرایی) شکل دادن و آغاز کردن برنامه ریزی منطقه ای در مناطق به قرار زیر هستند :

- اجرای طرح های بزرگ برای توسعه منابع
- سرمایه گذاری های دولتی برای ایجاد تاسیسات زیربنایی
- تفویض امتیازات مالی و مالیاتی
- جهت دادن به جریان مهاجرت ها
- تزریق توسعه به منطق عقب افتاده

مراحل برنامه ریزی

مراحل برنامه ریزی را به شرح زیر می توان تقسیم بندی نمود

1. مرحله کلان
2. مرحله بخشی
3. مرحله بین منطقه ای
4. مرحله منطقه ای
5. مرحله خرد

مراحل برنامه ریزی

مرحله کلان

نخستین مرحله را مرحله کلان می نامند که از جمله هدف های کلی برنامه ملی است.

مرحله بخشی

در این مرحله، نتیجه تصمیماتی که قبلاً در رابطه با هدف های خاصی گرفته شده، روشن تر می گردد و ممکن است نیاز به تجدید نظر داشته باشد. مفهوم مرحله بخشی آن است که در عمل باید منابع موجود به صورت بخشی تقسیم شده و این منابع بین وزارتخانه های مختلف تقسیم می شوند.

مراحل برنامه ریزی

- **مرحله بین منطقه ای**

در مرحله بین منطقه ای، هدف ها و برنامه های منطقه ای گوناگون باید در سطح مناطق توزیع شوند. در این مرحله سیاست های اتخاذ شده در سطح ملی مستقیماً بر مناطق اثر می گذارد.

- **مرحله منطقه ای**

مرحله منطقه ای اساساً به تهیه برنامه های توسعه منطقه ای جامعی مربوط است که در مرحله بین منطقه ای تهیه شده و بر طرح ریزی ها و تخصیص های افقی پروژه ها و طرح های همه جانبه است. در واقع بسیاری از سیاستگذاری های منطقه ای، از تصمیماتی ناشی می شود که در سطح ملی اتخاذ شده اند.

- **مرحله خرد**

در مرحله خرد یا مرحله پروژه، پروژه های خاصی برای گنجاندن در برنامه تهیه و ارزیابی می شوند. کارکردهای مهم این مرحله نیز تعیین مسولیت ها و برنامه زمان بندی پروژه برای اطمینان از حداکثر منافع است.

مراحل برنامه ریزی منطقه ای	زمینه ها
مرحله کلان	• تعیین هدف ها و سیاست های کلی • تعیین اولویت های توسعه • تعیین منابع و امکانات
مرحله بخشی	• اعمال هدف های کلان در بخش • تخصیص عمودی (بخشی) منابع سرمایه ای
مرحله بین منطقه ای	• تعیین ساخت منطقه ای کشور • تاثیر هدف ها و سیاست های ملی بر منطقه ها • تخصیص منابع بر منطقه ها • توزیع فعالیت های پیش بینی شده در مرحله بخشی میان منطقه ها • حرکت های بین منطقه ای جمعیت • توزیع شبکه های زیربنایی بین منطقه ای
مرحله منطقه ای	• تدوین برنامه های جامع توسعه منطقه ای • براساس سیاست های مرحله بین منطقه ای
مرحله خرد	• تعیین و پیشنهاد پروژه ها و اولویت بندی آنها

فرآیند برنامه ریزی منطقه ای

- در مطالعات منطقه ای ، گذشته و حال مورد مطالعه قرار می گیرد بدین شکل که وضعیت کنونی چرا و چگونه به وجود آمده است ، و از این اطلاعات برای پیش بینی و آینده نگری و ساختن هرچه بهتر آینده استفاده می شود . به طور کلی روند برنامه ریزی منطقه ای دارای مراحل زیر است :

الف- بررسی و گردآوری اطلاعات و داده ها.

ب- طبقه بندی و تجزیه و تحلیل اطلاعات و داده ها .

پ- تعیین اهداف برنامه ریزی و راه های دست یافتن به هدف ها .

ت- انتخاب گزینه های مختلف از سیاستهای اجرایی و راهکارهای کاربردی نمودن هدف ها و راهبردها و مطالعات برای انطباق آنها با وضع منطقه مورد برنامه ریزی .

ث- انتخاب بهترین گزینه ها در رابطه با اهداف و انطباق آنها با اهداف برنامه (ارزیابی گزینه ها) .

ج - تهیه طرح ها و اقدامات .

چ- تصویب برنامه منطقه ای .

ح - اجرای برنامه .

خ - نظارت بر اجرای برنامه .

نظریه: تم - استراتژی - پروژه

نظریه تحت عنوان ” تم - استراتژی - پروژه “ برای برنامه ریزی وجود دارد که در برنامه ریزی توسعه منطقه ای نیز استفاده می شود و دارای سه مرحله زیر است :

۱- اطلاعات کافی از منطقه و محیط مورد مطالعه و برنامه ریزی جمع آوری می شود (تهیه تم برنامه ریزی) .

۲- مطالعات فراوانی از جنبه های مختلف اقتصادی اجتماعی - فرهنگی و غیره ... انجام می گیرد (تعیین استراتژی برنامه ریزی) .

۳- پروژه های مختلف عمران و توسعه منطقه تهیه می شود (تهیه پروژه های برنامه ریزی)
این روش برنامه ریزی علاوه بر برنامه ریزی منطقه ای در برنامه ریزی اقتصادی بلند مدت ، میان و کوتاه مدت کاربرد دارد .

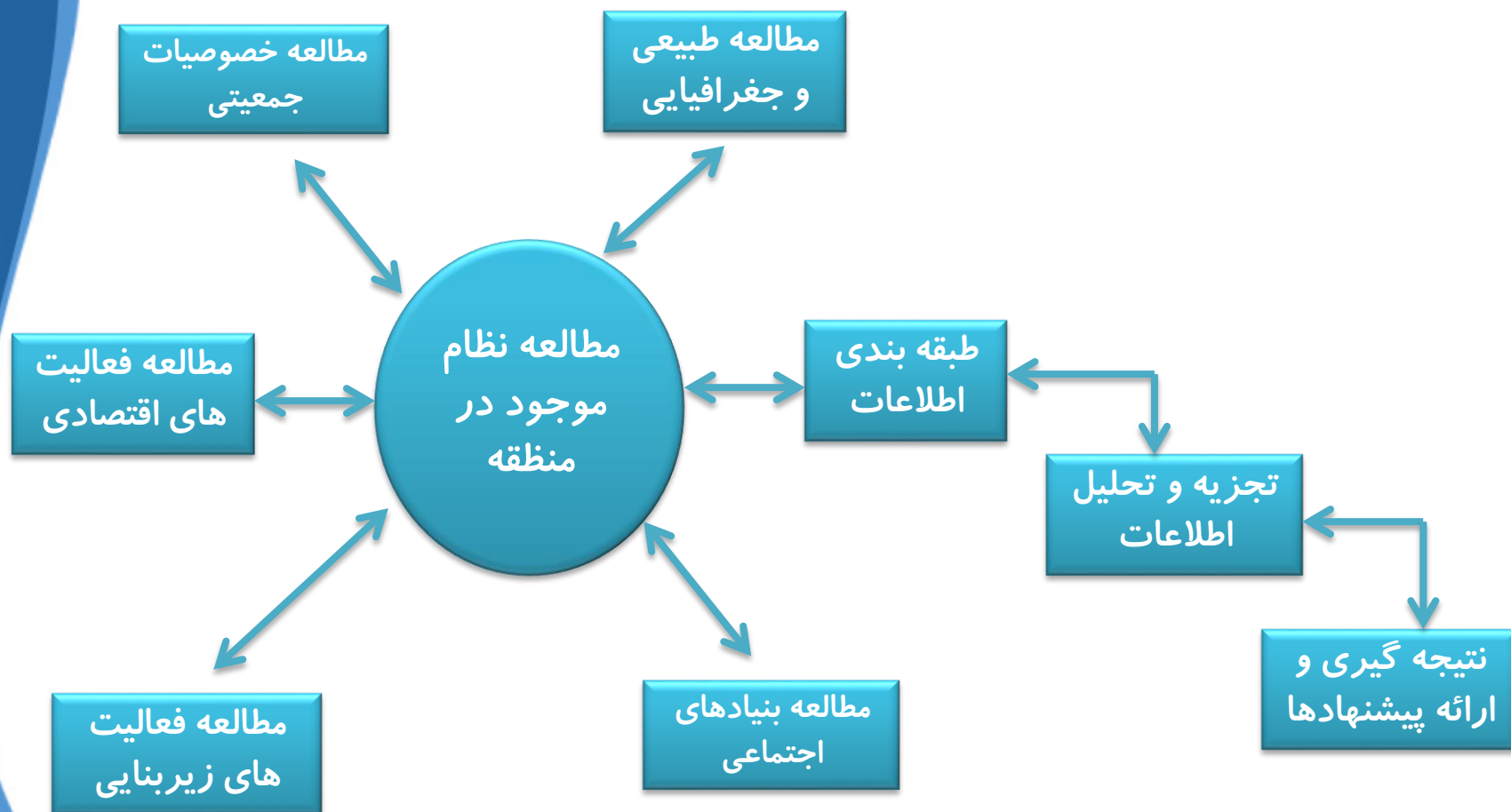
نظام برنامه ریزی توسعه منطقه ای

سطح منطقه ای	نوع برنامه ریزی منطقه ای مورد نیاز	محور کار
جهانی	مطالعات فراکشوری به منظور همکاری / هماهنگی منطقه ای	مطالعات در باب رشد اقتصادی ، جریان منابع ، کیفیت زندگی و مانند آن . توسعه منابع ، کشاورزی ، صنعت ، زیر بنا ، و غیره به منظور ایجاد وابستگی متقابل بین کشورها و شناسایی منافع اقتصادی ، بوم شناختی و منافع دیگر ناشی از همکاری و هماهنگی منطقه ای
ملی	تجزیه و تحلیل ساختار منطقه ای و برنامه ریزی بین منطقه ای	برنامه ریزی و برنامه گذاری به منظور کاستن از تفاوت های منطقه ای از نظر توسعه
پایین تر از سطح ملی	مطالعات منطقه ای ، برنامه ریزی منطقه ای در چار چوب ملی توسعه منطقه ای	توسعه منابع هر منطقه به منظور اعتلا و بهبود کیفیت زندگی مردم ، این امر ، توسعه محیط زیست را نیز در بر می گیرد .
محلی (در سطح مناطق کوچک)	مطالعات فراکشوری به منظور همکاری / هماهنگی منطقه ای	مشارکت همگانی ، توسعه اجتماعی ، اتکای به خود و توسعه منابع محلی

هدف مطالعات منطقه‌ای

- منظور از مطالعات منطقه‌ای ، یافتن تواناییها و میزان ظرفیتهای هر منطقه برای رشد و توسعه می باشد .
- از این نظر تشخیص چگونگی توزیع فعالیت های مختلف اقتصادی شامل جنبه های تولیدی و خدماتی و همچنین سایر فعالیت های اجتماعی در سطح منطقه ، نقش جمعیت و نحوه توزیع و پراکندگی آن ها ، موقعیت مشاغل و منابع شغلی جمعیت فعال در منطقه ، پیدا نمودن و تعیین قطب ها و مراکز توسعه یافته در هر منطقه ، تعیین فعالیتهای تولیدی و خدماتی در قطبها و مراکز ، دریافت عامل یا عوامل مرکزیت قطب ها نسبت به سایر نواحی منطقه ، که از این قطبها و مراکز خدمات می گیرند ، مطالعه بافتها و شبکه های حوزه ها و نواحی مختلف موجود در منطقه و شناخت فضای فیزیکی آن ها و موقعیت آنها نسبت به یکدیگر و در رابطه با مراکز توسعه و قطب ها و درک چگونگی روابطشان ، مطالعه چگونگی بافت و شبکه های ارتباطی موجود در منطقه ، رابطه منطقه مورد مطالعه با مناطق همجوار و حتی دوردست و در انتها بر پایه مطالعات فوق ، درک تصویر سلسله مراتبی نواحی مختلف موجود در منطقه در چارچوب مطالعات منطقه ای لازم است .

الکونی برای مطالعات منطقه‌ای

روش تعیین مناطق را می‌توان در دو گروه دسته‌بندی کرد :

۱- روش‌های تحلیلی

1. روش تحلیل جاذبه ای (Gravity Model)

2. روش تحلیل جریان ها (Flow Analysis)

Analytical Techniques

۲- روش‌های فرایندی

1. روش ساده گروه‌بندی

2. روش وزن دهی عددی

3. روش تاکسونومی عددی

Procedural Techniques

روش‌های تحلیلی (Analytical Techniques)

روش‌هایی که با تبیین وضعیت، به درک ما از کارکرد، ساختار و روند نظام منطقه‌ای یاری می‌رساند و در نتیجه امکان پیش‌بینی و مدل‌سازی را می‌دهند. این روش‌ها برای تعیین مناطق کاربردی به کار می‌روند. توجه داشته باشید که نمی‌توان روش‌ها را خاص این گروه دانست و این روش‌ها عمدتاً ریشه در سایر علوم دارند. متداول‌ترین روش‌های تحلیلی عبارتند از:

1. روش تحلیل جاذبه‌ای (Gravity Model)

2. روش تحلیل جریان‌ها (Flow Analysis)

3. و

روش‌های تحلیلی (Analytical Techniques)

1. روش تحلیل جریان ها (Flow Analysis)

روش تحلیل جریانها بر پایه مشاهدات واقعی انجام می شود. در این روش “جهت” و “شدت” جریان بین مرکز و سکونتگاههای اطراف اندازه گیری می شود. هر چقدر از یک مرکز دور می شویم شدت جریان نسبت به مرکز کم شده و به مرکز مجاور افزایش می یابد و نقطه جدائی جائی است که شدت جریان با دو مرکز با هم برابر می شوند.

جریانها می توانند به صورتهای مختلفی باشند:

- جریانهای اقتصادی نظیر پول و کالا
- جریانهای اجتماعی نظیر جریان جابجایی دانش آموزان، ذمراجه به خدمات درمانی و ...
- جریانهای سیاسی اداری مانند توزیع نامه، میزان هزینه‌های دولتی و یا جریان اطلاعات، تعداد مکالمات تلفنی

روش‌های تحلیلی (Analytical Techniques)

۲- روش تحلیل جاذبه ای (Gravity Model)

اولین نظریه که واکنش متقابل تعدادی از فعالیت های انسانی را در سازمان فضایی سرزمین مورد بررسی قرار می دهد تئوری مدل جاذبه است.

روش جاذبه بر اساس تئوری جاذبه نیوتن در فیزیک می باشد که معتقد است؛ “شدت جاذبه میان دو توده با جرم دو توده رابطه مستقیم و با فاصله میان آن دو رابطه معکوس دارد” این رابطه به زبان ریاضی به صورت زیر است.

$$F = \frac{M_1 M_2}{D^2}$$

در روش های برنامه ریزی، توده یا جرم با متغیر هایی چون جمعیت، اشتغال، نیروی کار، درآمد و ... فاصله با کیلومتر، مایل، زمان، هزینه و ... معرفی می شود. پس فرمول بالا را به صورت زیر خواهیم داشت:

$$G_{ij} = \frac{P_i P_j}{D_{ij}^2}$$

P_i و P_j = جمعیت های دو شهر

D_{ij} = فاصله ی بین دو مرکز

G_{ij} = نیروی کشش

در این فرمول که در رابطه با تعیین نیروی جاذبه بین دو مرکز کاربرد دارد، غالباً جمعیت به عنوان نیروی جاذبه و فاصله به عنوان نیروی دافعه تلقی می گردد و بدین ترتیب نیروی کشش بین دو مرکز از فرمول یاد شده به دست می آید. در فرمول بالا فزونی جمعیت بین دو مرکز، بیشترین تاثیر را دارد در حالی که فاصله بیشتر، کمترین تاثیر را دارد.

روش‌های فرآیندی (Procedural Techniques)

این روش‌ها به تصمیم‌گیری در انتخاب از بین گزینه‌های مطروحه در روش‌های گروه اول کمک می‌کند و امکان توافق همگانی را بوجود می‌آورد. این روش‌ها برای تعیین مناطق همگن به کار می‌روند، نقش آگاه‌کننده و تسهیل‌کننده در ایجاد توافق همگانی و اعمال اراده جمع ایفا می‌کنند. روش‌های این گروه از رشته‌های مختلفی چون اقتصاد، مدیریت، سیاست‌گذاری اجتماعی و محیط زیست وارد برنامه ریزی منطقه‌ای شده‌اند. متداول‌ترین روش‌های این گروه عبارتند از :

1. روش ساده گروه‌بندی
2. روش وزن دهی عددی
3. روش تاکسونومی عددی
4. روش تحلیل عاملی
5. ... و ...

روش‌های فرآیندی (Procedural Techniques)

1. روش ساده گروه‌بندی

از این روش زمانی استفاده می‌شود که تنها گروه بندی بر اساس یک شاخص صورت می‌گیرد. با محاسبه میانگین و میزان انحراف از میانگین می‌توان دسته بندی را انجام داد.

2. روش وزن دهی عددی

زمانی از این روش استفاده می‌شود که منطقه بندی با بیش از یک شاخص با کمیت های عددی متفاوت صورت می‌گیرد. لذا برای قابل قیاس کردن شاخص ها، لازم است تا آنها به صورت مناسبی وزن دهی شوند.

3. روش تاکسونومی عددی

تاکسونومی عددی نامی کلی است و به تمام روش هایی اطلاق می‌شود که موارد مشابه را از موارد غیر مشابه جدا ساخته و به صورت گروه های جداگانه عرضه می‌کند. این روش قادر است دو عمل را در کنار یکدیگر انجام دهد، یکی آنکه یک مجموعه را بر اساس شاخص های داده شده به زیر مجموعه های همگن تقسیم کند و دیگر آنکه اعضا مجموعه را رتبه بندی کند و در ضمن این روش به عنوان یک مقیاس برای تعیین درجه توسعه نیافتگی مناطق مورد استفاده قرار می‌گیرد. بنابراین با استفاده از این روش می‌توان گروه های همگن مناطق را تعیین کرد و به طبقه بندی آن ها پرداخت و درجه توسعه نیافتگی مناطق را محاسبه نمود.

تاریخچه برنامه ریزی منطقه ای در ایران

• دوران پیش از انقلاب اسلامی (از سال ۱۳۲۸ تا ۱۳۵۶)

برنامه اول عمرانی (۱۳۲۸-۱۳۳۴)

برنامه دوم عمرانی (۱۳۳۵-۱۳۴۱)

برنامه سوم عمرانی (۱۳۴۲-۴۶)

برنامه چهارم عمرانی (۱۳۴۷-۵۱)

برنامه پنجم عمرانی (۱۳۵۲-۵۶)

• دوران پس از انقلاب اسلامی (از سال ۱۳۶۸ تا کنون)

برنامه اول توسعه اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و فرهنگی (۱۳۶۸-۱۳۷۲)

برنامه دوم توسعه اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و فرهنگی (۱۳۷۳-۱۳۷۷)

برنامه سوم توسعه اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و فرهنگی (۱۳۷۸-۱۳۸۲)

برنامه چهارم توسعه اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و فرهنگی (۱۳۸۳-۱۳۸۷)

برنامه پنجم توسعه اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و فرهنگی (۱۳۸۸-۱۳۹۲)

قبل از انقلاب	عنوان برنامه	نقاط مثبت	نقاط ضعف
	برنامه اول عمرانی (۱۳۲۸-۳۴)	- تهیه برنامه عمران دشت مغان - تأسیس سازمان برنامه - شروع فکر برنامه‌ریزی منطقه‌ای در کشور	- فقدان جایگاه قانونی خاص برای برنامه‌ریزی منطقه‌ای - عدم توجه به بُعد توسعه شهری برنامه‌ریزی منطقه‌ای و ارتباط برنامه‌ریزی شهری با آن
	برنامه دوم عمرانی (۱۳۳۵-۴۱)	- ابزاری برای توسعه مناطق عقب افتاده ولی مستعد - ایجاد تغییرات مثبت در سازمان برنامه، به‌طوری‌که رئیس سازمان برنامه در حد مشاور وزیر و قائم مقام نخست وزیر در سازمان برنامه ارتقا یافت.	- تفویض هر بخش از فعالیت‌ها به وزارتخانه‌های ذی‌ربط و موازی‌کاری‌ها و اختلال در هماهنگی‌ها - فقدان جایگاه قانونی خاص برای برنامه‌ریزی منطقه‌ای - عدم توجه به بُعد توسعه شهری برنامه‌ریزی منطقه‌ای و ارتباط برنامه‌ریزی شهری با آن
	برنامه سوم عمرانی (۱۳۴۲-۴۶)	- تشکیل سازمان عمران دشت قزوین، جیرفت، کهگیلویه، ماهدشت و یل‌ذهاب. - توجه بیشتری به منطقه‌ای کردن برنامه ملی - توجه به نظریات اساتیدان و تجهیز آنها با کارشناسان سازمان برنامه - تأسیس دوایر فنی در مراکز استان‌ها به‌وسیله سازمان برنامه - برنامه‌ریزی منطقه‌ای در ماده ۱۷ قانون برنامه جایگاه مستقلی یافت.	- ادارات استانی فاقد هرگونه تصمیم‌گیری بودند.
	برنامه چهارم عمرانی (۱۳۴۷-۵۱)	- تغییرات مهم اداری چندی در سطح ناحیه‌ای - تصویب قانون شوراهای شهر و استان در سال ۱۳۵۰ در جهت عدم تمرکز - در فصول اعتبارات مصوب برنامه چهارم، برای اولین بار فصلی مستقل تحت عنوان عمران ناحیه‌ای - تأسیس دفتری در سازمان برنامه برای پیگیری و هماهنگی فعالیت‌های مناطق - برای اولین بار مؤلفه مفهوم منطقه‌ای کردن برنامه‌های بخش‌ها به فرایند برنامه‌ریزی منطقه‌ای وارد شد. - مطالعات همه مناطق بازده گانه نام‌برده با شرح خدمات یکسان آغاز شد. - تأسیس دفاتر برنامه‌ریزی منطقه	- مقابله تمرکزطلبان و بخش‌گرایان با سخت‌بخت با تشکیل سازمان‌های مشابه در دیگر استان‌ها - ناهماهنگی میان طرح مطالعات نخل و طرح‌های بخش و بی‌نتیجه ماندن طرح دو میلیون دلاری نخل
	برنامه پنجم عمرانی (۱۳۵۲-۵۶)	- افزایش گسترده اعتبارات عمرانی بر اثر افزایش قیمت نفت - تغییر ساختاری در مکانیسم برنامه‌ریزی - انجام اقدامات وسیعی در زمینه برنامه پشتیبانی طرح‌ها از جمله تجهیز منابع مالی و نیروی انسانی، تأسیس مرکز آموزش و پژوهش منطقه‌ای ایران و ... - توجه تهمه طرح جامع سرزمین با آمایش سرزمین و تأسیس مرکز آمایش سرزمین	
	نتایج کلی برنامه‌های عمرانی قبل از انقلاب	مجموعه برنامه‌های عمرانی قبل از انقلاب، موفق به ایجاد تعادل منطقه‌ای نشدند و به تشدید نابرابری‌ها و قطبی‌شدن فضایی و بخشی‌بازی رساندند. برنامه‌ریزی منطقه‌ای چه‌بسا هیچ‌گاه وجود نداشته و بیشتر سیاستگذاری منطقه‌ای و نا حادی منطقه‌ای کردن برنامه‌های ملی بوده است. پیامد بارز برنامه‌های قبل از انقلاب، اختلاف فاحش منطقه‌ای بود.	

نقاط ضعف	نقاط مثبت	عنوان برنامه
- قابل تلفیق نمودن اسناد برنامه‌ای استان‌ها با برنامه‌های بخشی و کلان به علت ناهماهنگی	- اختصاص تبصره ۵ و ۶ قانون برنامه اول به برنامه‌ریزی منطقه‌ای - فراهم ساختن بسترهای مناسب برای برنامه‌ریزی منطقه‌ای از طریق: تمرکززدایی اداری-سیاسی، کاهش تصدی‌گری دولت و تفویض اختیارات به مناطق (استان‌ها) و انتقال وظائف اجرایی به واحدهای استانی و شهرستانی	برنامه اول توسعه اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و فرهنگی (۷۲-۱۳۶۸)
- تسلط دیدگاه بخشی و سیاستگذاری منطقه‌ای به جای برنامه‌ریزی منطقه‌ای	- تأکید بر تحقق عدالت اجتماعی، خامشی‌های تقسیم بهینه منابع و امکانات عمومی برای ارتقای استان‌ها و مناطق پایین‌تر از حد تصاب متوسط کشور - توجه به مناطق محروم و محدودیت‌زدایی و رفع عدم تعادل‌های منطقه‌ای در برنامه‌های آمایشی	برنامه دوم توسعه اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و فرهنگی (۷۸-۱۳۷۴)
	- فراهم ساختن بسترهای مناسب برای برنامه‌ریزی منطقه‌ای از طریق: تمرکززدایی اداری-سیاسی، کاهش تصدی‌گری دولت و تفویض اختیارات به مناطق (استان‌ها) و انتقال وظائف اجرایی به واحدهای استانی و شهرستانی - تأکید بر اجرای غیرمتمرکز برنامه‌ریزی و بودجه‌ریزی در استان‌ها - تشکیل شورای برنامه‌ریزی و توسعه استان و کمیته برنامه‌ریزی شهرستان - تشکیل خزانه معین استان به منظور ساماندهی نظام غیرمتمرکز درآمد-هزینه استانی - تشکیل ستاد درآمد و تجهیز منابع استان	برنامه سوم توسعه اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و فرهنگی (۸۳-۱۳۷۹)
اگرچه این برنامه‌ها هم‌سو با آرمان‌های انقلاب اسلامی سیرمحتوایی مثبت داشته‌اند اما در واقع نتوانستند به این نکته مهم در حد مناسب و مطلوبی دست یابند و مسائل و موانع توسعه متعادل منطقه‌ای همچنان به قوت خود باقی است.		

بعد از انقلاب

موانع و مسائل توسعه منطقه ای در ایران

1. چالش مفهومی
2. تمرکز گرایی سیاسی - اداری
3. بخشی نگری در برنامه ریزی ها
4. فقدان نظام مدیریت منطقه ای
5. ابهام در جایگاه قانونی برنامه ریزی منطقه ای
6. وابستگی به درآمدهای نفتی
7. فقدان فرهنگ برنامه ریزی و برنامه پذیری در سطوح مدیریت کشور
8. فقدان نظام جامع اطلاعاتی و بانک اطلاعات منطقه ای
9. کمبود نیروی متخصص و ضعف برنامه ها

1. **چالش مفهومی:** چالش مفهومی و معنایی بر سر تعریف اهداف جایگاه برنامه ریزی منطقه ای در ایران موجب سردرگمی ها و حرکات آزمون و خطایی در این زمینه شده است که بخشی از این سردرگمی ها به ماهیت سطح از برنامه ریزی و مدیریت ارتباط دارد. یکی از چالش های اساسی برنامه ریزی منطقه ای در ایران فقدان درک یکسان از مفهوم منطقه و برنامه ریزی منطقه ای است.

2. **تمرکزگرایی سیاسی - اداری:** بررسی نتایج حاصل از تجربه طولانی تهیه برنامه های منطقه در گذشته، نشان می دهد که به علت وجود سیستم برنامه ریزی مرکزی و تسلط برنامه ریزی کلان اقتصادی و برنامه ریزی بخشی (سکتورال) برنامه ریزی منطقه ای همواره تحت تأثیر برنامه های کلان و بخشی قرار داشته و در جهت آن هدایت می شده است. در برنامه دوم توسعه دولت موظف به اجرای سیاست های تمرکززدایی و افزایش نقش استان ها گردید، اما به رغم همه تأکیدات قانون برنامه آنچه واقعاً اتفاق افتاده تسلط دیدگاه بخشی و سیاست گذاری منطقه ای بود نه برنامه ریزی منطقه ای.

3. **بخشی نگری در برنامه ریزی ها:** غلبه نظام برنامه ریزی و اجرایی بخشی و دیدگاه رشد اقتصادی در تهیه تمامی برنامه های میان مدت توسعه کشور طی ۵۰ سال گذشته مانعی بزرگ برای مشارکت برنامه های منطقه ای در روند تهیه برنامه ها بوده است. به نظر می رسد توجه صرف به منافع بخشی و دستگاہی عمده ترین عامل تشدید این چالش در دهه های گذشته بوده است.

4. **فقدان نظام مدیریت منطقه ای:** مهم ترین عامل عدم اجرا و یا معطل ماندن پیشنهادهای طرح ها و برنامه های منطقه ای ایران، فقدان نظام مدیریت منطقه ای و عدم تعریف نهادها و سازمان های اجرایی مشخصی برای نظارت و کنترل بر توسعه فضایی و کالبدی منطقه ای بوده است. به طور کلی فقدان نظام برنامه ریزی بخشی منطقه ای در کشور موجب شده است که برخی از مناطق، رشد و توسعه شتابان داشته باشند و برخی دیگر از مناطق همچنان سیر قهقراپی را در مسیر توسعه طی کنند و اختلاف بین سطح توسعه یافتگی مناطق تشدید شود. همین خود امری است که با اصول قانون اساسی مغایرت جدی دارد.

5. **ابهام در جایگاه قانونی برنامه ریزی منطقه ای:** برنامه ریزی منطقه ای در ایران، چه از جنبه نهادی و روند برنامه ریزی و چه از جنبه نظری و محصول برنامه ریزی، در پیوند با برنامه ریزی های ملی (عمدتاً با دیدگاه بخشی) و برنامه ریزی های محلی (عمدتاً با دیدگاه های کالبدی) دارای جایگاه قانونی و نقش کارآمدی نیست و راهی دراز در پیش دارد. ابهام در جایگاه قانونی، مسئولیت و نحوه تهیه و نظارت طرح های منطقه ای و آمایشی و فقدان تقسیم کار مشخص بین دستگاه های ذی ربط عملاً در برخورد با رقابت بین دستگاهی موجب شکل گیری حرکت موازی در تهیه طرح ها و برنامه های منطقه ای شده است، به نحوی که گاه با اهدافی نسبتاً مشترک و با صرف هزینه و نیروی فراوان، دو یا چند دستگاه، بدون ارتباط با یکدیگر و بی توجهی به نتایج طرح های تهیه شده یا در دست تهیه، طرح های منطقه ای واحدی تهیه کرده و هر یک به نتایج دلخواه خود رسیده اند.

6. **وابستگی به درآمدهای نفتی:** وابستگی بخش اعظم درآمد ملی کشور به نفت و فرآورده های جانبی آن، باعث افزایش میزان آسیب پذیری نظام برنامه ریزی کشور شده است، به طوری که ماهیت و عملکرد و نیز تحقق بسیاری از برنامه های توسعه اقتصادی و اجتماعی چه قبل و چه بعد از انقلاب به شدت تحت تأثیر نوسانات قیمت نفت در بازارهای جهانی بوده است.

7. فقدان فرهنگ برنامه ریزی و برنامه پذیری در سطوح مدیریت کشور: نبود

فرهنگ برنامه ریزی در نظام برنامه ریزی کشور را می توان از دیگر موانع در راه توسعه منطقه ای دانست. در تشکیلات اداری کشور مدت های طولانی است که فرهنگ برنامه ریزی و تفکر برنامه ای به مفهوم علمی و فنی آن نتوانسته است در شبکه کارگزاران دولتی به صورت حقیقی چهره واقعی خود را نمایان سازد در قبل از انقلاب نیز همان سیاست های محدود منطقه ای برنامه های عمرانی هرگز به درستی اجرا نشد و با دخالت خودکامه و متمرکز سیاسی و عدم کفایت دیوان سالاری مخدوش می شد. این موضوع را کارشناسان ارشد گروه مشاوره هاروارد در ایران چنین جمع بندی می کنند: سیاست ایرانی ضدبرنامه ریزی است و کوشش برنامه ریزی کلاسیک با وضعیت کنونی کار نخواهد کرد.

8. **فقدان نظام جامع اطلاعاتی و بانک اطلاعات منطقه ای :** نظام آماری کنونی، نظامی

غیرمتمرکز است؛ بدین معنی که دستگاه های اجرایی کشور برای تأمین نیازهای آماری خود اقدام به تولید آمار می کنند، ولی تهیه ضوابط اجرا و توزیع فعالیت های عمده و اساسی آمارگیری و اطلاع رسانی آماری به صورت متمرکز صورت می گیرد.

9. **کمبود نیروی متخصص و ضعف برنامه ها :** در ایران، به دلیل فقدان یا تعطیلی

نهادهای آموزش و پژوهش در برنامه ریزی منطقه ای و کمبود جدی افراد متخصص در این عرصه، عملاً شیوه ها و روش های سنتی یا کلیشه ای و شکل گرا مورد استفاده قرار گرفته است . در تحلیل نهایی نیز نظر کارشناس و یا سلیقه و ذوق طراح و برنامه ریز بیش از نتایج کاربردی الگوها و روش های تحلیل، کاربری عینی و عملی پیدا کرده است.

- اصول و مبانی برنامه ریزی منطقه ای - دکتر سید حسن معصومی اشکوری - پیام، پاییز ۱۳۸۸
- انواع طرحهای برنامه ریزی شهری و منطقه ای در ایران - وحید محمدی - ۱۳۸۹/۰۸/۱۱
- چالش ها و موانع برنامه ریزی توسعه منطقه ای در ایران - فرانک سیف الدینی و موسی پناهنده خواه - پژوهش های جغرافیای انسانی، شماره ۷۳، پاییز ۱۳۸۹
- shahrsazitabriz.persianblog.ir

باسمک از توحش